МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ШМІГЕР ТАРАС ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 81'255.4-112:821.161.2"652/653"=161.2'06=111'06

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ – ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ: ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА СУЧАСНИМИ УКРАЇНСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВАМИ

10.01.01 – українська література;
10.02.16 – перекладознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

ЛЬВІВ – 2019

Дисертацією є монографія.

Роботу виконано на кафедрі перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
ЗОРІВЧАК Роксолана Петрівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри перекладознавства і
контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Нахлік Євген Казимирович,
ДУ «Інститут Івана Франка НАН України», директор

доктор філологічних наук, професор
Ісіченко Юрій Андрійович (архієпископ Ігор),
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри історії української літератури

доктор філологічних наук, професор
Коломієць Лада Володимирівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри теорії та практики
перекладу з англійської мови

Захист відбудеться “28” січня 2020 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.13 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Університетська, 1).

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79601, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано “ ” грудня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент Р. О. Крохмальний

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Перекладознавчий аналіз має довгу історію: від перших античних спостережень (чим є добрий переклад, і як його таким зробити) до нинішнього розгалуженого спектра філологічних методів оцінювання якості перекладу в різних його сферах. Уже тривалий час перекладознавство усвідомлюють як самостійну науку з досить розширеною структурою. Тому важливо конкретизувати, до якого розділу перекладознавства належить власне перекладознавчий аналіз, який його об'єкт, завдання, методи, міждисциплінарні зв'язки та з якою метою його можна використовувати в дослідницькій практиці.

У концепціях перекладу використовують різні підходи до оцінки тексту. Одні дослідники (В. М. Державин, Є. І. Старинкевич, В. В. Коптілов, Ю. О. Жлуктенко, Р. П. Зорівчак, О. І. Чередниченко, В. Г. Іваненко, Л. В. Коломієць, М. Вільямз, К. В. Анґелелі, Й. Дибець-Ґаєр) заглиблюються в систематику вихідної та похідної мов, щоб визначити критерії відповідності між мовними одиницями; інші (М. О. Максимович, І. Я Франко, П. О. Богацький, М. К. Зеров, Г. Й. Майфет, М. О. Новикова, О. В. Ребрій, М. Л. Іваницька, Н. Г. Джусойти, М. Я. Цвілінг, Г. Я. Туровер, Л. Г'юсон, Б. М. Родріґез-Родріґез) розглядають основи відтворення функційності текстових категорій як підґрунтя для оцінки рецептивного потенціалу художнього твору. Водночас перекладознавчий аналіз завжди залежав від цінностей, закладених у конкретному творі, та від критеріїв оцінки, зумовлених потребами певного читача. Найраніші взірці перекладознавчого аналізу тяжіли до реєстру перекладацьких хиб і помилок, проте якраз вони вплинули на зміну сутності перекладознавчого аналізу, відкриваючи критикам можливості виявити не лише текстові відхилення, а й особливості читацької рецепції, тобто своєрідності тексту для виховання майбутнього читача й мовця.

Дисертацію присвячено визначенню теоретико-методологічних засад перекладознавчого аналізу текстів давньої української літератури в міжмовному (українсько-англійському) та внутрішньомовному перекладі.

Актуальність дослідження зумовлена сучасним активним вивченням різноманітних аспектів перекладу та потребою впорядкувати методи аналітичного опрацювання міжмовного й міжкультурного зіставлення текстів, щоб виявити можливості та обмеження цих методів. Відхід від суто емпіричного – позитивістського – підходу до оцінки перекладу акцентує увагу не на біполярній проєкції, а на реалістичному розмаїтті завдань і результатів, що уможливлює охоплення різних жанрів текстів на основі однієї моделі аналізу, розгляд застосування конкретної моделі залежно від мети аналізу і специфіки тексту, з'ясування достовірності результатів, одержаних від розбіжних способів аналізу, та їхньої природи, доповнювальної чи суперечливої.

Актуальність також полягає в поглибленому вивченні давньої української літератури та специфіки її перекладу. Навіть загальні бібліографічні спостереження засвідчують, що після періодів збору, публікації й атрибуції творів,

формування первинного канону (друга половина XIX – перша половина XX ст.) та опрацювання тематики та жанрології, текстологічних уточнень і реконструкцій, розширення літературного канону, зокрема включення латиномовних творів (друга половина XX ст.), настає новий період дослідження давнього українського письменства (після відновлення Української Незалежності), який відкриває перспективи й можливості деталізації теоретико-методологічних медієвістичних студій, залучення найрізноманітніших методів інтерпретації текстів, усвідомлення вагомості давньоукраїнських творів із погляду цивілізаційної еволюції, літературної типології та міжкультурної комунікації.

Гіпотеза дослідження: перекладознавчий аналіз художнього твору є особливою галуззю критики перекладу, що складається з розгалуженої системи методів філологічного аналізу тексту, причому ці методи можуть бути основою різних висновків, що не ставить під сумнів достовірність такого аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках комплексних наукових тем кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка «Актуальні питання англо-українського перекладу на початку XXI сторіччя» (номер держреєстрації 0114U000868) та «Національна пам'ять перекладознавства в особистостях» (номер держреєстрації 0117U001309), які затвердило Міністерство освіти і науки України.

Мета дослідження – визначити внутрішні та зовнішні чинники еволюції розгляду перекладного тексту, охарактеризувати перекладознавчий аналіз із погляду нинішніх можливостей та потреб критики перекладу, випрацювати й уточнити способи зіставлення давньоукраїнських оригіналів та їхніх перекладів сучасними українською та англійською мовами, з'ясувати їхні переваги й вади, обґрунтувати шляхи інтерпретації творів давньої української літератури у світлі сучасних наукових парадигм.

Досягнення мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

1) з'ясувати історичну зумовленість категорій оцінки якості перекладу в контексті розвитку перекладознавчої думки в Україні;
2) визначити дієвість використання аналітичних засобів в українських та іноземних дослідженнях із критики перекладу;
3) випрацювати епістемічні принципи розуміння можливостей та особливостей перекладознавчого аналізу;
4) встановити потенціал й обмеження різних методів оцінки якості перекладу;
5) поглибити розуміння сутності внутрішньомовного та релігійного перекладу як галузевих теорій;
6) дослідити джерельну базу історії перекладу давньої української літератури сучасними українською та англійською мовами;
7) обґрунтувати характер рецепції творів давньої української літератури крізь призму перекладознавчого аналізу.

Об'єкт вивчення – перекладознавчий аналіз текстів давньоукраїнського письменства як система філологічних методів у внутрішньомовному та міжмовному перекладі.

Предмет дослідження – особливості застосування методів перекладознавчого аналізу внутрішньомовного та міжмовного перекладу.

Теоретико-методологічну базу дисертації становлять дослідження з методології міжкультурної комунікації й рецепції світової літератури (Н. Ф. Клименко, Г. П. Кочур, А. Й. Паславська, А. О. Содомора, А. Л. Татаренко); історіографічного вивчення світового й українського перекладознавства (Ю. Д. Левін, С. Матхаузерова, М. М. Полюжин, Е. Прунч, М. В. Стріха, О. Б. Тетеріна, Дж. Штайнер); класифікації принципів перекладознавчого аналізу (Ю. О. Жлуктенко, Р. П. Зорівчак, В. В. Коптілов, Л. В. Коломієць, М. Тимочко, О. І. Чередниченко); аналітичного інструментарію теолінгвістики (О. К. Гадомський, Є. М. Грицак, Ю. А. Найда), біблійного перекладу (В. В. Німчук, О. В. Дзера, Я. А. Ноде, Г. В. Чуба), літургійного (І. І. Огієнко, Н. В. Пуряєва, о. П. Ґаладза, вл. Ігор Ісіченко) і катехитичного, або богословського (Н. В. Білоус, М. А. Корзо, Н. М. Попович, М. В. Скаб); структурного й когнітивного вивчення семантики (Ю. Д. Апресян, Ю. М. Бартмінський, О. І. Голубовська, А. Ґлаз, Дж. Лакоф, Р. В. Ленекер, П. Лозовський, О. Д. Огуй); застосування комунікативного підходу до аналізу художнього тексту (Ф. С. Бацевич, Н. В. Гуйванюк, Е.-А. Ґут, Т. А. ван Дейк, Г. Г. Почепцов мол., Л. І. Сахарчук, І. П. Сусов); культурно-аксіологічного розгляду художніх явищ (Н. І. Андрейчук, С. Баснет, П. В. Білоус, Т. Германс, А. Лефевр, Ю. М. Лотман, Р. Пікіо).

Методологічну основу роботи визначають постпозитивізм і конструктивізм, які зрівноважують епістемічний плюралізм і редукціонізм та передбачають імовірність існування множинної інтерпретації (з урахуванням її логічних і практичних обмежень). Історична частина дослідження ґрунтується на принципах хронологічності, вивчення наукового контексту, іманентності й відповідності сучасним категоріям сприйняття. Крім загальнонаукових методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції, у роботі використано спеціальні методи й прийоми: *метод історичної реконструкції* як засадничий для критичного аналізу знань про переклад у діахронії та для характеристики світоглядного устрою мовців певної доби; *категорійний*, *етимологічний*, *когнітивно-семантичний* і *прототипний аналіз*, що використовують переваги лексемоцентричного підходу до аналізу перекладів та обґрунтовують глибинні зв'язки між фоновою та актуалізованою інформацією для достовірної інтерпретації тексту; *концептно-дискурсний*, *соціокультурний*, *ціннісний*, *матричний*, *етнографічний аналіз*, які дають змогу розглянути особливості художнього твору в широкому репертуарі текстових категорій конкретної національної культури; *риторичний*, *наративний*, *структурний аналіз* та *аналіз відповідностей*, що уможливлюють поглиблене розуміння архітектоніки оригіналу та загальне бачення правильного відтворення

комунікативних намірів оригіналу в перекладі; *аналіз прецедентних знаків* та *соціолінгвістичний* і *постколоніальний аналіз*, що розкривають властивості міжмовного, міжлітературного та міжцивілізаційного спілкування, закодованого в текстах українського середньовіччя та ранньомодерного часу.

Матеріалом дослідження слугували твори давньої української літератури та їхні переклади сучасними українською й англійською мовами – «Слово про закон і благодать» Іларіона Київського, «Слово певного калугера про користь читання книг» та «Повчання батька синові» з «Ізборника» 1076 р., «Повість про хрещення княгині Ольги» з «Повісті врем'яних літ» (Рік 6463 [955]), «Сказання, страждання й похвала святим мученикам Борису й Глібу», «Слово 32: Про Марка-гробокопача, що мертвими повелівав» із «Києво-Печерського патерика», «Тренос» Мелетія Смотрицького, «Православне сповідання віри» св. Петра Могили, «Розмова п'яти подорожніх про щастя» Григорія Сковороди. У полі розгляду – також вступ до поеми «Іржавець» Тараса Шевченка, який перегукується з українською історичною піснею початку XVIII ст. «Ой, полети, галко...».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі *вперше*:
1) проаналізовано систему сприйняття й розгляду перекладу в Україні (від X ст.) та спроби зіставлень перекладних текстів (із сер. XIX ст.);
2) визначено сприйняття критики перекладу та її інструментарію на поч. XXI ст.;
3) досліджено історію перекладу творів давньої української літератури новоукраїнською літературною мовою, що екстрапольовано на теорію внутрішньомовного перекладу;
4) розширено розуміння перекладознавчого аналізу від одиночного методу до системи аналітичних засобів для вивчення розмаїття текстових компонентів, властивостей і функцій;
5) верифіковано застосування в перекладознавчих цілях новітніх філологічних і культурологічних теорій (когнітивної семантики, теорії релевантності, соціокультурного аналізу емоцій);
6) розроблено схеми перекладознавчого аналізу для оцінки відтворення в перекладі форм історичної свідомості, кондакарної поетики, полемічного красномовства;
7) обґрунтовано інтерпретацію давніх українських творів як частини активного міжцивілізаційного діалогу (через словесний і побутовий символізм, інтертекстуальність, культурну аксіологію), що потрібно брати до уваги при перекладі.

Теоретичну вагомість праці становлять: 1) створення паралактичної моделі перекладознавчого аналізу як системи інтерпретаційно-аналітичних засобів, яка виявляє й оцінює відтворення художніх особливостей, що їх визначають мовна репрезентація дійсності, культурна ситуація й читацький досвід; 2) уточнення терміносистеми перекладознавчого аналізу; 3) поглиблення знань про когнітивні, комунікативні та культурологічні методи аналізу художньої дійсності для цілей перекладознавчого зіставлення текстів.

Практичне значення полягає: 1) у використанні апробованих методів у перекладацькій та критичній діяльності для виявлення та ширшої інтерпретації елементів художньої структури твору; 2) у стимулюванні інтерпретаційно-стилістичних досліджень над давнім українським письменством; 3) у залученні текстів давньої української літератури в єдиний контекст студій із перекладознавства, історії літератури та лінгвістики тексту в історико-ретроспективному прочитанні.

На захист винесено такі **твердження**:

1. Перекладознавчий аналіз художнього твору – це система філологічних методів, спрямованих на оцінку відтворення смислової структури, комунікативної функційності та інтерпретаційної глибини оригінального тексту засобами цільової мовокультури. Такий підхід до аналізу творів давньої української літератури та їхніх перекладів відкриває перспективу паралаксної оцінки якості перекладу з погляду художності та мовно-літературної історичності.

2. В історичній динаміці перекладознавчий аналіз змінював бачення свого об’єкта та прирощував аналітичний інструментарій, проте науковий пошук незмінно стосувався можливості та меж успішного відтворення оригіналу засобами цільової мовокультури. На найранішому етапі перекладачі зосереджувалися на успіху в передачі суті повідомлення, а доба Відродження загострила увагу до потреби відтворити естетичну своєрідність тексту. Проблема неперекладності стала наслідком усвідомлення мовної ідентичності в дискусії про переклад від епохи романтизму. Розвиток перекладознавства у XX ст. відбувався із залученням методів інших філологічних дисциплін, що дало змогу точніше формувати предмет, об’єкт і методи перекладознавчого аналізу.

3. Модель розгляду тексту неодмінно передбачає використання різних аналітичних методів для опрацювання, інтерпретації та перетворення текстів. Методи, зосереджені на вивченні смислотворчих компонентів лексики та граматики, – це методи первинної обробки інформації, що описують усю семантичну інформацію, закодовану в мовних знаках. Сюди входять методи семантичного аналізу, зокрема етимологічні й дискурсні аспекти, які пов’язані з усією системою мовокультури, але концентруються на слові, словосполуці, текстових структурах. Методи вторинної обробки інформації означають напрямки інтерпретації творів: критик витлумачує зв’язки твору з історико-культурною ситуацією в час його появи та проєктує їх на жанр, його вагомість у полісистемі, труднощі розуміння в міжкультурній комунікації.

4. Когнітивні методи оцінки перекладу базуються на таких категоріях аналізу, як: суб’єктивність мовця, неподільність значення, інтенціональність, цілісність досвідного сприйняття й обмеженість культурного лексикону, що дають змогу глибинно розглянути концепцію тексту крізь призму авторової та читачевої психології. Головне завдання когнітивних методів – аналіз збереження семантичної суті повідомлення. За лексичним пластом лежить семантичний

простір мови, який потрібно усвідомлювати як єдність, що по-різному функціонує в різних часових і культурних умовах. Пізнати психічний досвід узагальненого автора й читача допомагає культурна парадигма, що дає змогу через історичні й поведінкові явища реконструювати семантичний і прагматичний пласти буття людини й нації (або їхнього сприйняття).

5. Комунікативні методи в перекладознавчому аналізі оцінюють можливості сприйняти, декодувати та інтерпретувати авторські інтенції на підставі функційності, комунікативної ефективності, естетичності, інформативності та етнічності тексту. Відтворюваність оригіналу в перекладі ґрунтується на усвідомленні різнофункційного значення формальних ознак тексту, які проявляються як через первинні методи аналізу (семантична секція мовних знаків), так і через вторинні (символічна інтерпретація конкретних формальних структур із проєкцією на історично-суспільну динаміку літературного процесу).

6. Культурні методи аналізу перекладу зумовлені завданням наблизити культуру до читача. Цим методам сприяють передусім такі параметри текстової семантики, як: цінність, ідентичність, інтертекстуальність, священність (насамперед у релігійних текстах) і досвідність. Такі параметри розкривають суть культурної практики, закодованої в оригіналі, та залучають конкретні критерії для оцінки можливостей відтворення чи перенесення авторської концепції в іншу мовокультуру.

7. Перекладознавчий аналіз є корисний для одномовної інтерпретації текстів, адже міжмовна комунікація висвітлює формальні й смислові риси оригіналу, які проходять повз увагу рідномовного читача, і вказує на можливі точки дотику зі світовим літературним процесом. Давня українська література не була замкнутою структурою, а завжди відображала європейські цивілізаційні тенденції та активно взаємодіяла з сусідніми в культурному сенсі літературами.

8. Внутрішньомовний переклад у своїй суті не є переословленням, що ґрунтується лише на пошуку відповідного синоніма, а повноцінною частковою теорією, відтак передбачає відповідь на фундаментальні питання щодо еквівалентності, перекладності, множинності, перекладацьких втрат і здобутків.

9. Релігійний переклад – це самостійна галузь перекладознавчих студій, а переклад давніх релігійних творів є видом особливого перекладу. На інструментарій аналізу таких текстів впливає синкретичність давньої літератури. Специфіку перекладу релігійних текстів визначають: мовна пара, присутність додаткових мовних кодів (священні мови), особливі комунікативні цілі релігійного дискурсу й інституційно-доктринальні характеристики.

Особистий внесок здобувача. У дисертації узагальнено самостійні наукові здобутки дослідника. Основні ідеї оприлюднені в монографії та наукових статтях. Усі праці виконані самостійно, без участі співавторів.

Достовірність висновків забезпечують комплексна методика дослідження, різноаспектне теоретичне підґрунтя й значний емпіричний матеріал

дослідження, глибинний лексикографічний аналіз, достатній обсяг і репрезентативність досліджуваного матеріалу.

Апробація результатів роботи. Основні положення роботи висвітлено на звітних наукових конференціях викладачів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2010, 2012–2019 рр.), щорічних наукових сесіях Наукового товариства імені Шевченка (Львів, 2010, 2013–2015, 2017–2019 рр.), засіданні Наукового товариства англістів Університету імені Марії Склодовської-Кюрі (Люблін, Польща, 3 червня 2009 р.), засіданні Етнолінгвістичного семінару Університету імені Марії Склодовської-Кюрі (Люблін, Польща, 8 червня 2009 р.), Міжнародній науковій конференції «9th High Desert Linguistic Society Conference» (Альбукерке, Нью-Мексико, США, 4–6 листопада 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «32nd Annual Southwest/Texas Popular & American Culture Associations Meeting» (Сан-Антоніо, Техас, США, 20–23 квітня 2011 р.), Міжнародній науковій конференції «Мови та літератури в глобалізованому світі: взаємодія та самобутність» (Київ, 18 жовтня 2012 р.), Міжнародній науковій конференції «Мова: традиції та інновації» (Мінськ, Білорусь, 27–28 вересня 2013 р.), Міжнародній науковій конференції «Działania na tekście» (Люблін, Польща, 3–5 вересня 2014 р.), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика» (Київ, 4 квітня 2014 р.), Міжнародній науковій конференції «Апостол правди і науки: До 200-ліття від дня народження Тараса Шевченка» (Львів, 15 травня 2014 р.), V Всеукраїнській науковій конференції «Григорій Кочур і українське перекладне письменство» (Львів, 23 листопада 2014 р.), XI Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 13 травня 2014 р.), VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика» (Київ, 17 квітня 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми перекладознавства: традиція і сучасність» (Київ, 17 лютого 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Languages–Cultures–Worldviews: Translational and Comparative Perspectives» (Люблін, Польща, 16–18 листопада 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Пантелеймон Куліш: класик на терезах історії» (Львів, 16–18 травня 2019 р.)

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 42 наукові праці: одну одноосібну монографію; 35 статей, з яких 19 – у фахових наукових виданнях, акредитованих ДАК МОН України, 7 – у закордонних періодичних виданнях, 1 – у фахових наукових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних, 8 – додаткові публікації; 6 – тези наукових доповідей.

Обсяг і структура роботи. Дисертація, подана у вигляді опублікованої монографії, містить вступ, чотири розділи, висновки, список використаної літератури (822 позиції), іменний і тематичний покажчики, англомовну анотацію. Загальний обсяг монографії – 508 сторінок, обсяг основного тексту – 367 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено мету, завдання і методику дослідження, висвітлено наукову новизну роботи, теоретичне й практичне значення отриманих результатів.

Перший розділ «Історіографія та методологія» розкриває головні періоди становлення перекладознавчого аналізу в Україні, його роль у системі сучасної критики перекладу, методику епістемічного вивчення моделей оцінки якості перекладу, історію перекладів давньої української літератури сучасними українською та англійською мовами, специфіку внутрішньомовного та релігійного перекладу, а також роль перекладознавчих досліджень у вивченні давнього українського письменства.

У *першому підрозділі* проаналізовано історію перекладознавчого аналізу в Україні. Уже в середовищі греко-римської античності та візантійського середньовіччя сформувалися теоретичні впливи, які згодом поширювалися на давньоукраїнських книжників. Великий поступ перекладацької думки стимулював біблійний переклад. За лексичними проблемами перекладу, викладеними у «Македонському листку» (IX ст.), прочитується глибинне бажання визначити, як правильно й повносило перекладати тексти, щоб зберегти символічний зміст. Перекладознавча терміносистема давньоукраїнської мови відображає активне міжмовне життя, якщо зважити на те, що порівняно невеликий її обсяг містить лексеми слов'янського походження та кельтські й тюркські запозичення. Множинність термінів могла би позначати різні підходи до явища, зокрема щодо усного чи письмового способу передачі повідомлення. Найвірогідніше, що в побуті синоніми були навіть абсолютними.

Українська перекладознавча думка завжди перебувала у науковому контексті європейської цивілізації. Для українських книжників і перекладачів авторитетними були писання візантійського просвітника Кирила, болгарських архієпископів Івана Екзарха та Теофілакта Охридського, римського богослова Єроніма Стридонського. На підставі джерел XVI–XVII ст. стає зрозумілим, що українські мислителі виробили систему сприйняття й розгляду перекладу, про що свідчить розгалужена терміносистема на позначення дії перекладу. Такому стану речей посприяли співіснування мов – середньоукраїнської та церковнослов'янської української редакції, соціолінгвістична ситуація – боротьба за статус живої української мови, зокрема через переклади, а також ідеї, які побутували в тогочасній європейській культурі. Праця українських перекладачів для потреб Російської імперії, а не рідного краю спричинилася до того, що про переклад заговорили як про засіб демонстрації свого обличчя, тобто окреслилися завдання й своєрідність перекладу як пошуку й фіксації власної ідентичності.

Із середини XIX ст. в критику ввійшла практика зіставляти тексти й коментувати результати такої операції, яка стимулювала пошуки засобів для інтерпретаційного обґрунтування. Уже в цей час помітно, що українські дослідники

почали застосовувати контекстний та історично-етимологічний методи семантичного аналізу. Критичний розгляд перекладу власного твору, який подав І. Я. Франко, – це завершений зразок лінгвостилістичного аналізу в сучасному розумінні. Саме лінгвостилістика визначально вплинула на становлення перекладознавства як науки в Україні, сприяла виробленню критеріїв зіставлення текстів першотвору й перекладу, уможливила залучення інших методів лінгвістичного аналізу тексту. Концепції М. К. Зерова, О. М. Фінкеля, В. М. Державина, Г. Й. Майфета, Є. Ф. Маланюка сприяли тому, що перекладознавчий аналіз розширив свої інструментальні рамки.

Найбільшого розвитку в Україні перекладознавчий аналіз досяг у другій половині XX ст., чому посприяли перекладачі, критики й теоретики перекладу – М. Т. Рильський, Г. П. Кочур, М. О. Лукаш, В. В. Коптілов, Ю. О. Жлуктенко. Уже в 1960-х рр. теоретики стверджували, що перекладознавчий аналіз – це нова якість не тільки з погляду об’єкта, а й методології дослідження. Такий підхід відкривав шлях перекладознавчого аналізу як системи методів, яка могла обслуговувати широкий спектр критичних цілей і теоретичних запитів.

У *другому підрозділі* досліджено місце перекладознавчого аналізу в системі критики перекладу та зв’язки з іншими перекладознавчими дисциплінами. Складно розділити умоглядні аспекти теорії і критики перекладу, але в теоретичному аспекті група питань, які досліджує критика перекладу, охоплює методи перекладознавчого аналізу, жанр перекладознавчої рецензії та мову перекладів і редагування.

У сучасній практиці критичного розгляду перекладу головним методом розгляду є інтерпретація. На позначення широкого інтерпретаційного аналізу вживають два терміни: «дескриптивно-функційний аналіз» або «інтерпретаційно-культурологічний». У конкретному аналізі кількість авторів або творів для аналізу обмежена, а його виклад може збігатися зі сюжетом аналізованого твору. Моделі, які вибудовують аналітики, орієнтуються на конкретний текст, а не на окрему ідею. Усі моделі мають за мету подати стильометричну оцінку. Крім того, зіставлення мов і культур не можна уникнути: автор взаємодіє з навколишніми суспільно-історичними умовами, що впливають на мовленнєві норми, літературні жанри, комунікативні ситуації тощо. Водночас автори суто критичних досліджень не конструюють ширших історичних схем, які відображали б динаміку літературного й перекладного процесів.

Третій підрозділ присвячено епістемічним основам перекладознавчого аналізу, які передбачають множинність підходів до аналізу самого перекладу, виявляючи його паралаксну сутність: різні типи аналізу дають не тільки неоднакові якісні показники, а й висвітлюють вагомість перекладу в конкретних умовах із погляду певної функції і для визначеного замовника перекладу. Принципи, які визначають зміни оцінки засад для критики перекладу, можна сформулювати так:

1. Аналіз об'єкта здійснимий при визначенні системи відліку, що може бути локальною, точною для обмеженої області простору й часу. Отже, аналізуємо умови, цілі й функції тексту, залежно від конкретних завдань та умов, виключаючи абсолютну повноту розгляду.
2. Характеристики й функції об'єкта неможливо виміряти одночасно. Риси перекладу міняють свою функційність упродовж історичного розвою мови й культури.
3. У системі художнього тексту, як у кожній формально несуперечливій системі, знайдеться формальне нерозв'язане твердження, яке не повинно ставити під сумнів увесь аналіз.

Дослідження початку XXI ст. свідчать про розмежування завдань перекладознавчого аналізу, що може завершитися поділом на дві окремі галузі, які обслуговуватимуть потреби критики перекладу («зіставний аналіз перекладів») і дидактики перекладу («оцінка якості перекладу»). Поки що ці тенденції ще не набули кодифікаційного статусу, а тому співіснують взаємозамінні терміни «перекладознавчий аналіз» й «оцінка якості перекладу».

Перекладознавчий аналіз трактуємо як систему мово- і літературознавчих методів, які розкривають репрезентацію культурного буття нації в лексиконі її мови, смислову функційність комунікативних структур художнього тексту та інтерпретаційного потенціалу оригіналу з погляду їхнього відтворення засобами цільової мовокультури.

У *четвертому підрозділі* осмислено історію перекладів творів давньої української літератури, що розкриває різні аспекти рецепції української літератури – змагання перекладачів та перекладацьких спільнот, сприйняття серед сучасних читачів, націєтворчий потенціал. Хоча історія перекладу з давньої української літератури англійською мовою (від першої половини XVIII ст.) вдвічі довша за історію перекладів сучасною українською (від кінця XIX ст.), українська історія значно багатша, що є свідченням більшої вагомості перекладу цих творів для української культури.

У *п'ятому підрозділі* розглянуто питання внутрішньомовного перекладу, який досліджували значно менше. З одного боку, це залежало від наявності матеріалу для дослідження; з іншого, – цей вид перекладу недооцінювали: попри деякі особливості, йому характерні усі проблеми, що існують у міжмовному перекладі. Студії над українською перекладною літературою дають змогу визначити засади для розуміння природи внутрішньомовного перекладу: його роль як системного явища в полісистемі не залежить від стану літератури, а від потреби переосмислити її в нових умовах існування. І перші внутрішньомовні переклади, і переклади середини XX ст. виникли тоді, коли з'явилися потужні оригінальні твори та сильна перекладацька традиція з інших мов. Усі три літературні аспекти (оригінальна творчість, переклади з інших мов, переклади із давньо- і середньоукраїнської) співіснують у творчості І. Я. Франка, Г. М. Хоткевича, М. Т. Рильського, В. О. Шевчука тощо.

Потреба у внутрішньомовному перекладі прямо не залежить від часового чинника. Твори літератури давньоукраїнською мовою не перекладали середньоукраїнською мовою. Цей вид перекладу стосується всіх лексико-граматичних параметрів тексту, і цим він подібний до міжмовного перекладу. Прийоми стилізації чи одомашнення можна з однаковою мірою застосовувати до перекладу в межах однієї мови, якщо ми говоримо про жанр «перекладу», а не про «модернізації» чи «варіації». Текстологічні зміни – це не тільки переословлення, а й зміни на морфологічному й синтаксичному рівнях, що можуть мати відмінне семантичне й стилістичне значення. Тому внутрішньомовний переклад відкритий для множинності перекладів. Давній оригінал, звісно, стимулює вживання певних лексико-граматичних конструкцій, проте різні інтерпретації стилістики епохи й авторського задуму створюватимуть різні версії перекладу.

У *шостому підрозділі* проаналізовано стан вивчення релігійного перекладу. У кожній релігії рецепцію перекладів завжди пов'язували із суспільно-політичними обставинами й рівнем розвитком письменства. Релігійний переклад – це переклад письменства, що обслуговує релігійне життя суспільства – від поетичного сприйняття Бога до теоретичного осмислення віри, від молитов і гімнів через проповіді й житія до катехизмів і богословських трактатів. Різні жанри релігійних текстів потребуватимуть різного балансу між дослівним відтворенням оригіналу, поетичністю й науковою ерудицією. З погляду перекладів давньої української літератури, виділяємо три види релігійного перекладу:

1) переклад священних текстів, зокрема біблійних, де йдеться не лише про переклад Біблії, а й про біблійні цитати, коли книжники пропонували власні інтерпретації на рівні вжитку слів, словосполук чи реченнєвих фрагментів;
2) переклад церковної літератури, зокрема богослужбових текстів та моралізаторських творів (проповіді, житія, чуда тощо);
3) переклад богословської літератури – твори отців церкви, полемічні трактати, катехизми, у яких терміни відіграють визначальну роль.

В історії слов'янського релігійного перекладу переклади відіграють особливу роль, адже оригінали не завжди відомі, а тому по-різному можна оцінювати стратегії й маніпуляції книжників. Дослідження терміносистеми та правописно-герменевтичні питання назовництва дуже активні в сучасному українському релігійному перекладі, що пов'язано з творенням канону в релігійному житті нації, чиє релігійне життя – як і її література – розвивається після періоду занепаду. У суспільствах із усталеним релігійним життям перекладознавчі дослідження, головно, скеровуються на вивчення комунікативних цілей і культурних цінностей.

Мета *сьомого підрозділу* – оцінити інтерпретаційний потенціал давньої української літератури крізь призму перекладознавства, адже українське письменство виступає і як наслідок перекладів із ще давніших літератур (насамперед сирійської та візантійсько-грецької), і як причина-джерело для розвитку культурних зв'язків з новочасними націями. Саме тому важливо простежити,

які риси давня українська література успадкувала від інших літератур та розвинула їх, як сьогодні можна правильно інтерпретувати її формальну й семантичну специфіку, і як можна удосконалити наступні переклади творів української літератури іншими мовами.

Зіставлення дивергентних рис гебрейської та грецької мов з давньоукраїнською ґрунтовно майже не проводилося. Програмне окреслення тематики подав І. І. Огієнко, наголошуючи на таких поетикальних особливостях української мови, згідно з якими потрібно видозмінювати оригінальні текстеми. Крім співіснування світської й церковної (церковнослов'янської київської редакції) мов, у середньоукраїнський період активно вживали латинську та польську мови: перша була мовою міжнаціонального спілкування Європи, а друга – офіційною в Речі Посполитій (de jure разом із латиною й українською). Повернення через переклади творів, які написали українці нерідною мовою, ще більше розширює усвідомлення багатства поетичних форм тогочасного письменства України.

Назви творів – це окрема проблема для сучасного перекладу. Трудність полягає навіть у правильному розумінні жанру, який визначає заголовок. Саме тому потрібно звертати увагу не лише на жанрову симбіозність чи амбівалентність, а й на зміни в семантичному просторі української мови, який формує повідомлення у творі.

Другий розділ «Когнітивні підходи до оцінювання перекладів» присвячено застосуванню методології когнітивної лінгвістики до перекладознавства, який мотивує перегляд методів перекладознавчого аналізу для зіставлення концептів вихідної та похідної мов.

У *першому підрозділі* розглянуто можливості застосування аналітичних методів когнітивної лінгвістики та етнолінгвістики для перекладознавчого аналізу на рівні концепту. Аналіз передбачає зіставлення давньогрецької лексеми «χάρις», давньоукраїнської «**благодѣть**» і англійської «grace» крізь призму пам'ятки «**о законѣ моѵсѣомъ данѣѣмъ. и ѡ благодѣти и істинѣ ісѵсомъ христомъ бывшїи**» митрополита Іларіона Київського і її перекладів сучасними українською (В. І. Крекотня) та англійською (С. Франкліна й Н. Л. Айклер) мовами.

Категорійний аналіз дуже близький до опозиційного і компонентного аналізу в межах структуралізму й становить проміжну ланку між ними з погляду когнітивної лінгвістики. Він ґрунтується на порівнянні головних рис у досліджуваних концептах, проте дає достатньо інформації для оцінки тексту. Концепт «χάρις» ґрунтується на категорії «абстрактна милість, асоційована з радістю, приємністю, задоволенням», а концепт «**благодѣть**» уже вміщує дві категорії – новозаповітнє «χάρις» та персоніфікацію «Ісус Христос», хоча друга категорія є продовженням першої. Концепт «grace» має дуже розгалужену категорійну систему – «незаслужена Божа милість», «милосердя, помилування», «чарівність» тощо, де активовані категорії в читацькому процесі визначатимуть успішність інтерпретації контексту.

Етимологічний аналіз поступається категорійному в тому, що той чітко схематизує критерії семантичної секції, а етимологічний аналіз сприяє виявленню прихованих ознак, певних етноментальних категорій, які іноді можуть відігравати вирішальну роль в авторській концепції. Наприклад, Божа «χάρις» містить семантичні ознаки краси та приємності, але не має нічого спільного зі страхом (який виражено в суворих аскетичних доктринах). Крім того, етимологія може вказувати на потенційні зміни лексичного значення, потрібного для перекладу нового концепту або значення. Етимологія концепту «**благодѣть**» підтверджує, що саме цей концепт міг повноцінно охопити всі смислові риси грецького концепту. Давньоанглійські концепти «ðanc» та«giefu/gyfu» відображають акт передачі, подяки та виокремлюють особу, а тому виникла потреба запозичити концепт «grace» для відображення християнських настанов.

Концептно-дискурсний аналіз конче потрібний для великих текстів, щоб забезпечити достатню кількість інформації для повного опису концептної матриці. Концепт «**благодѣть**» проаналізовано за 40 критеріями, що описують реалізацію рівнозначних, ієрархічних, актантних та імплікативних зв'язків-функцій концепту в тексті. Такий підхід передбачає зіставлення розлогих текстів оригіналу й перекладу, але також і окремих концептів на тлі широкого культурного контексту. Отримані концептні матриці вихідної й цільової мовокультур можна використати для перевірки, наскільки використання конкретної лексики є вдалим у перекладі. У межах цього аналізу легко відстежити послідовність повторень.

Такі три типи аналізу зосереджуються на відокремленому існуванні концепта від текстового середовища, але вони показують, як культурний контекст, що лежить за межами первинного свідомого сприйняття читача, може впливати на тлумачення тексту й оцінку його перекладу. В історії будь-якої мови варто звертати увагу на зміну семантичного простору всієї мови: у різні періоди та сама лексема може позначати різні сегменти семантичного простору (відмінне значення, присутність у лексичних мережах, культурний символізм), на який треба звертати особливу увагу під час перекладу часовіддалених текстів. Маємо на увазі не лише генералізацію чи звуження значень, обмін значень у синонімах, а й навіть такі глибинні процеси, як опредмечення чи абстрагування в рамках значення тієї самої лексеми.

Мета *другого підрозділу* – проаналізувати можливість використовувати погляди Р. В. Ленекера на когнітивну семантику як семантично-текстову модель перекладознавчого аналізу. Матеріалом для розгляду обрано твір «**слово некоего калугера о чьтьи книг**» з «Ізборника Святослава» 1076 р. та його три переклади: два сучасною українською мовою (повний – В. В. Яременка, частковий – Є. А. Карпіловської й Л. О. Тарновецької) та один – англійською (В. Р. Федера).

Концепція когнітивної семантики Р. В. Ленекера орієнтується головно на граматичні проблеми й опис мови через параметри простору. Коли заглиблюватися в історію динаміки лексико-семантичних змін, то перед аналітиком постають

два непоєднувані світи, а тому при об'єктивній неперекладності пошуки еквівалентності – це процес, який веде до суб'єктивних і конвенційних наслідків. Навіть найвлучніші відповідники не гарантуватимуть автентичного прочитання авторського задуму.

Для аналізу тексту використано параметри опису образності (шкала й обсяг предикації, рівень характерності, фонові припущення та сподівання, вторинна активація, відносне виділення підструктур та перспектива), які хоча й не містять бажаної чіткості, притаманної аналітичним методам структуралізму, однак виконують головну аналітичну функцію, допомагаючи усвідомити наявні порушення й відхилення від першотвору та осягнути їхню природу й межі.

Наприклад, у тексті «**оузда коневи правитель ѥсть и въздьржаниѥ**» ключовою є метафора «узда – правитель». Укладаючи схему уточнення, окреслюється семантичний ланцюг: напрямник → керманич → наставник → володар.

Водночас, з погляду метонімії, можемо лексему «**правитель**» розглядати не тільки як «особу за фаховою ознакою» або «особу за ознакою її характерних дій», а також як знаряддя. На інтерпретацію смислу «вказівник» може вказувати сусідня лексема «**въздьржаниѥ**» на позначення явища, а не особи. Українські перекладачі або обирали логічний спосіб перекладу, уживаючи поняття одного статусу, або ж намагалися зберегти філологічну невиразність тексту, опускаючи наступну лексему «**въздьржаниѥ**» й відкриваючи шлях до яскравої метафори «книги – володарі праведникам», якої може й не бути в оригіналі.

Неоднозначний український текст в англійському тексті відтворено також неоднозначною лексемою «governor» з погляду референції особи чи знаряддя. Семантичний ланцюг майже збігається із давньоукраїнською полісемією за єдиним винятком, що його можна продовжити на один член:

напрямник → керманич → наставник → володар → божество.

Смисл «божество» може також позначати більш-менш персоніфіковані речі, що зафіксовано вже у XIV ст., а окремий смисл машинного регулятора активно вживають від XIX ст. Відповідно, семантичний потенціал англійської лексеми «governor» дуже влучно відображає український оригінал. Це особливо важливо для перекладу текстів, віддалених у часі, коли виникає спокуса недобачити відмінність цілісної семантичної системи мови давнього періоду, а підсвідомо нав'язувати лексемам значення з погляду сучасної семантичної системи.

У *третьому підрозділі* проаналізовано можливості й засоби перекладу термінів на позначення емоцій. Аналітичним інструментарієм обрано зворотний переклад, прототипні сценарії, соціокультурний метод для оцінки перекладу терміносистеми емоцій і концептне моделювання, а матеріалом послужили текст з «Ізборника Святослава» 1076 р. – «**слово нѣкоѥго отьца къ сыноу своѥмоу, словеса душепользьнаꙗ**» – та його два українськомовні переклади (І. Я. Франка та В. В. Яременка) й один англомовний (В. Р. Федера).

Головна складність у вивченні цих термінів полягає в їхньому недостатньому лексикографічному висвітленні. Гасла побудовано на перехресній відповідності подібних емоцій, через що користувач словника застосовує свій психічний досвід, релевантність якого важко довести. Завдяки тонкій природі емоцій укладачі словників не намагалися вичленувати мінімальні семантичні компоненти, щоб відобразити збалансовану систему зв'язків між емоціями. З цієї причини вивчення емоцій ґрунтується на досвіді й на лексикографічному корпусі. Найбільшим ризиком аналітичних операцій є надмірне застосування власного – суб'єктивного – досвіду. Утім, методи семантичного аналізу дають змогу віднайти певну основу для зіставлення того, що заховано за формою слів. Це дає усвідомлення об'єктивізму в описі (суб'єктивне стає більше суб'єктним, що є позитивною рисою для аналізу), але водночас стає зрозумілим, наскільки культурний компонент мовних одиниць не є периферією значення.

Крім того, терміни на позначення емоцій відображають емоційний досвід, який неминуче зводиться до цих же термінів не лише в середньовічних контекстах, а також у поведінці, відображеній у сучасних текстах. Фундаментальний аналітичний засіб, яким є аналітичне самоспостереження в нашому випадку, буде частково суб'єктивним у пошуку відповідного синоніма. Найважливішим критерієм перевірки автентичного сприйняття давніх текстів є виключне застосування корпусного опису в лексикографічній практиці.

У **третьому розділі «Комунікативні аспекти аналізу перекладів»** проаналізовано комунікативні параметри міжкультурної комунікації із залученням понять і методів наратології, поетики, теорії релевантності та риторики.

Для *першого підрозділу* важливою є теза, що належне відтворення лексичних конструкцій формує наративні проєкції тексту, але по-різному впливає на інтерпретацію його цілісності. Матеріалом для аналізу слугувало літописне оповідання із «Повісті врем'яних літ» (Іпатський список), а саме про хрещення княгині Ольги. Українські переклади зробили Л. Є. Махновець і В. В. Яременко, а головним англомовним текстом є переклад С. Г. Кроса у редакції О. П. Шербовіца-Вецора.

З погляду критика перекладу, аналіз нарації треба проводити згідно з категоріями, які були б надбудовами над лексичною організацією тексту, а тому взаємозалежали від ключових лексем і через них взаємотлумачилися. Семантику мотиву можна дослідити на матеріалі корпусу контекстів в одному тексті, залучаючи лексичні дії – протиставлення, суміщення, розподібнення. Система інтерпретаційних бінарностей верифікує вагомість ужитих ключових лексем.

Увага до ситуативно-культурного контексту стимулює пошук інтерпретації деталей, а це визначає широке розуміння побуту та його естетики, що охоплює зображення фізичного світу довкола персонажа, його окремих матеріальних речей, і, зокрема, висвітлення певних моделей поведінки через речі. Через мате-

ріальні показники інтерпретують і поведінку, і широкий культурний контекст. Сюди також належать географічні назви зі сталими культурними асоціаціями.

Уживання біблійних цитат у літописі надавало йому ознак авторитетності, які асоціювалися з Богонатхненністю, християнськістю й цивілізованістю. Перекладачам доводилося звертати увагу і на текст літопису, і на Біблію. Співвідношення біблійної традиції та поетики оригіналу неоднозначне. Загалом біблійна традиція визначала використання набору лексичних варіантів, але перекладачі найбільше взорувалися на текст оригіналу і в разі відхилень від біблійної традиції наслідували задум київського книжника. В окремих випадках, де оригінальний текст не накладався на біблійну традицію, англомовні перекладачі «коригували» текст. Зокрема, автор ужив словосполуку «**бисеръ многочѣньныи**», запозичену з Біблії (Матвія 13:46). В українських перекладах Євангелія цю фразу перекладали однаково – «дорогоцінна перла» (П. О. Куліш, І. П. Пулюй, І. С. Нечуй-Левицький), «дорогоцінна перлина» (І. І. Огієнко; І. С. Хоменко; Р. П. Турконяк). Українські переклади повісті демонструють відхід від біблійної традиції. В. В. Яременко осучаснив текст, використовуючи сполуку «бісер многоцінний», що суперечить сучасному значенню слова. Л. Є. Махновець ужив рівнозначну словосполуку «перло многоцінне», що корелюється з сучасною українськомовною біблійною традицією і водночас має підґрунтя в давній українській літературі. Англійські перекладачі ідентифікували відповідну біблійну цитату й ужили варіант із Біблії короля Якова – «a pearl of great price».

Натомість образ «**ѿ сѣти непрїязнены**» зазнав цікавих трансформацій у перекладах, особливо англомовному. Якщо пов’язати цей вираз із біблійним контекстом (Псалом 140:9–10), то відповідниками будуть лексеми «пастка»/«тенета»/«сітка» (І. І. Огієнко) або «петля»/«сильце»/«сіті» (І. С. Хоменко). Українські перекладачі повісті вдалися до найближчого фонетичного варіанта – «сіть». Однак в оману їх увело близькозвучне слово «**непрїязнь**», яке здебільшого означає не «ворожість», а «зло», «диявол», що мотивоване грецьким поняттям лукавого. У київського книжника наголошено на диявольській пастці, а в українських перекладачів зображено розмитий образ ворогів, які можуть бути і земними, і духовними. Англійський переклад «the crafts and assaults of the devil» має глибшу інтертекстуальну історію. З перекладів псалма перекладачі могли взяти або «snare»/ «sclaundris»/«nett» (Джон Вікліф), або «snares»/«trappes»/«nettes» (Майлз Кавердейл), або «snares»/«grennes»/«nettes» (Женевська Біблія), або «snares»/ «gins»/«nets» (Біблія короля Якова). Натомість перекладачі запозичили вираз із «Великої літанії», прийнятої в Англіканській церкві. Коли Томас Кранмер реформував літургію для потреб Англіканської церкви і запроваджував англійську мову, він переробив католицькі літанії в одну (1544 р.): саме так латинський вираз «ab insidiis diaboli», який має корені в латинському перекладі Послання до ефесян (6:11) і в англійських перекладах XVI ст. звучить як «ye crafty assautes of the devyll» (Вільям Тиндейл), «the craftie assautes off the deuell» (Майлз Кавердейл),

«the assaultes of the deuyll» (Єпископська Біблія 1568 р.), «the assaultes of the deuil» (Женевська Біблія), перетворився на «the crafts and assaults of the devil», який подібний до інтерпретації київського книжника, адже наголошено на головному виконавці – дияволі, а не на засобах впливу, які можна вважати синонімами до метонімії «сіть». Отож, С. Г. Крос дуже влучно запропонував еквівалент, хоча він належить до протестантської традиції Англії. У Біблії короля Якова закріплено варіант «the wiles of the devil». У давньоукраїнській традиції відповідний вірш із Послання до ефесян перекладено як «**противоу къзньмъ неприꙗзнинамъ**» (зокрема Христинопільський апостол XII ст.). Посилання на біблійні контексти в інтертекстах київського літопису й англійського перекладу не збігаються, тому відтворення наративних категорій пов'язане з можливістю заглянути в ширший мовно-історично-культурний контекст, збереження якого не завжди залежить від перекладачів.

У *другому підрозділі* увагу звернено на кондакарний вірш, тобто двоскладовий тонічний вірш зі складною багатозначною системою повторів, що вживається для створення медитативного темпу оповіді. Яскравий приклад використання кондакарної поетики – це «**съказаниѥ и страсть и похвала святꙋю мꙋченикоу бориса и глѣба**», оригінал якого зіставлено з українським (В. О. Шевчука) та англійськими (П. Голінґзворта й М. Кантора) перекладами.

Стилістична вартість «Сказання» характеризується надзвичайно складною композиційною структурою повторів (17 видів), увібганою в тонічну метрику. Твір надається для читання вголос, і навіть у сучасному світі він викликає яскраві поетичні картини й емоції, як того потребує житійна література. Така розстановка акцентів визначає метод аналізу агіографічних текстів, де семантика вторинна стосовно форми. Стилістика давньоукраїнського тексту не відтворюється повною мірою ні в новоукраїнському варіанті, ні в англійських перекладах. Загальна недооцінка стилістики зумовила зосередження уваги на тематико-образному напрямі. Повтори в перекладі або відтворені умовно випадково (сюжетно-синтаксичний повтор, вплив мовної структури), або очевидні з погляду потреби їх зберегти (сюди можна зачислити певною мірою плеоназми).

Важливо зазначити, що кардинальних відмінностей між внутрішньо- та різномовним видами перекладу не простежуємо. Переклад у межах однієї мови має такі самі труднощі, як і переклад між різними мовами. Звісно, що в окремих випадках історичний розвиток мови дійсно сприяв еквівалентному відтворенню давнього тексту новим варіантом мови, проте такі факти не дуже численні.

У *третьому підрозділі* для оцінки перекладу апробовано використання категорій теорії релевантності. Для аналізу обрано Слово 32 «Про преподобного Марка Печерника, повелінь якого мертві слухалися» із «Києво-Печерського патерика» Другої Касіянівської редакції (1462) і два його англомовні переклади – британської дослідниці М. Гепел та американського іммігранта С. О. Зеньковського.

Позитивним у концепції відповідності є пошук провідної ідеї твору, яка визначає всю мовну й емоційну структуру оповіді. З такого погляду на матеріалі цілісного тексту перевірено, чи робить переклад те саме враження або контекстну дію, що й оригінал. Контекстна дія фрагмента твору – це емоційне повчання про хистку природу гріха й водночас возвеличення любові. Найбільшому гріхові протиставлено найбільш спасенне почуття, а тому постає формула: «*любов/подвиг–гординя/старшинство*». Питання відповідності наявної інформації й контекстної імплікації звертає увагу на поняття шкали, що відображає інтегрованість читача у релігійний світогляд ченця-оповідача: «*нерозуміння/подив–чудо–повчання*». Простежуємо перелив почуттів сприйняття й інтерпретації: від несприйняття, незацікавленості, неусвідомлення через прагнення й неможливість усвідомити всю суть водночас (позитивне сприйняття) до повної адекватної дії, яку хоче від нас оповідач. Аналогічно інтерпретувати текст доведеться й читачеві перекладу. Якщо зіставити мовні засоби опису стимулів, на яких ґрунтується повідомлення фрагмента, то побачимо, що вони не так вже й відрізняються. Єдиним сумнівним еквівалентом є вираз «take thought for your soul» (М. Гепел) у значенні «подбай». У комунікативній ситуації заклик «подумай» переважно спонукає до дії, однак воно не обов’язкове, на відміну від заклику «дій». Найбільша відповідальність за розуміння лежить саме на читачеві, який не так уже й залежний від перекладача. Однак навіть категоризація читачів («вірник-неписьменний», «вірник-письменний», «богослов», «атеїст») у контексті релігійної літератури не така вже й важлива, бо сприймаємо описувані явища в шкалі «раціонально–нераціонально», і категоризація читачів може на неї не накладатися. Окремо доречно говорити про пошук межі, до якої неучасть (незнання, нефаховість) перекладача *не може* спотворити глибинну ідею.

Четвертий підрозділ розкриває художні вартості полемічного твору – «Треносу» Мелетія Смотрицького. Для аналізу використано польськомовний оригінал та переклади українською (Р. П. Радишевського) та англійською (Д. А. Фрика) мовами.

Аналіз риторичного тексту ґрунтується на складнішій інтерпретації інформації та стилю, оскільки вона орієнтується насамперед на читача-слухача, його емоційний стан і здатність логічно обробляти інформацію. У риторичних текстах ранньобарокового періоду пошук текстових перетворень доречно спрямовувати на з’ясування відмінностей між прозиметрійними рисами тексту, стилістичними засобами та аргументаційними прийомами протиставлення. Поєднання прозових і віршових елементів творить характерну естетичність подачі думок, однак у полемічній літературі таке поєднання є на рівні повторів. Стилістика повторів не настільки багата, як у кондакарній поетиці, а тому втрати, зумовлені мовною системою, не настільки відчутні на рівні сприйняття всього тексту.

Стилістичні засоби – невід’ємна частина складної системи красномовного тексту. Утім, чимало риторичних фігур безпосередньо не залежать від його

мовного оформлення. Перекладачам доводиться звертати більше уваги на культурно мотивоване вживання формул і висловів, які можуть ґрунтуватися на прецедентних текстах. Вирішення питання, наскільки знання про ці тексти вагомі для розуміння авторських настанов, впливає й на оцінку самого перекладу. Сумірний баланс із упізнаних і пропущених алюзій може мати ту перевагу, що зайво не утруднює сприйняття перекладу (принаймні для читача початку XXI ст.).

Прагматика переконування своєрідно існує у протиставленнях. Антитетичні вислови створюють ефект всеосяжності, та вони й насправді можуть розширювати семантичну структуру ключових слів. Перформативна функція відтворюється легше в логічному викладі ідей і значно ускладнюється культурними символами та алюзіями, а також граматичними особливостями.

У **четвертому розділі «Оцінка перекладів крізь призму культури й аксіології»** висвітлено різні способи маніфестації текстів, що зберігають історичний, стильовий та національний контекст літератури, вдаючись до притаманного тільки йому ціннісному репертуару, культурній матриці, колективній пам’яті та культурній сумісності.

Мета *першого підрозділу* – проаналізувати культурні риси відтворення терміносистеми крізь призму аксіологічного моделювання (для характеристики таїнств) та культурної матриці (для дослідження термінів на позначення Боголюдськості). Для розгляду залучено різні варіанти Катехизму св. Петра Могили («Великий катехизм» 1642 р. та «Малий катехизм» 1645 р.) та їхні переклади грецькою (Мелетія Сириґа, 1642 р.), латинською (Лаврентія Нормана, 1695 р.), англійською (Філіпа Лодвіла 1762 р. та Р. П. Попівчака 1975 р.), українською (В. О. Шевчука 1996 р. та Є. Й. Кумки 2011 р.).

Для перекладача й критика перекладу важливі цінності у конкретному тексті та подальше відтворення їх у цільовому тексті, який використовує цінності цільової мовокультури або суперечить їм. Цінність – це своєрідний семантичний параметр тексту. Ціннісне сприйняття – універсальне за природними здібностями, а отже, навіть атеїст зможе ідентифікувати семантичні цінності, властиві конкретному авторові. Авторська настанова – це найголовніший чинник, за яким читач тлумачитиме текст. Існування двох відмінних текстів Катехизму Петра Могили – Малого та Великого – вже свідчить про відмінний репертуар цінностей у двох текстових традиціях, які йдуть від цих двох оригіналів. Головна відмінність між початковим і схваленим текстами полягає в більшій присутності людини в описах абстрагованих понять, антропоцентричність більше актуалізується як ціль і засіб написання Катехизму.

Для визначення цінностей у лексико-семантичній групі виділено два способи – етимологічний і контекстний, які, зрештою, доповнюють один одного. Етимологічний підхід до пошуку цінностей допомагає з’ясувати історико-культурний контекст та пояснює, чому конкретну лексему обрано для опису складнішого, абстрактного поняття. Контекстний підхід допомагає розмежувати увагу до

цінності як індивідуального акту (суто авторської настанови) та як суспільного акту (схвалення спільнотою). У перекладах аксіологічне моделювання відбувалося здебільшого шляхом додавання цінностей, щоб уникнути спотворення авторитетного першоджерела, і вже тому перекладачі нехтували читацькими передумовами сприйняття. Зрештою, сам твір сприяє творенню нового досвіду й цінностей.

З богословського погляду таїнство («**Сакраментъ або Тайна Панскаѧ**») можна інтерпретувати і як Божественний акт, і як символ, і як зв'язок людини з Богом. У первинній грецькомовній цивілізації «μυστήριον» власне і був симетрією до такої богословської багатозначності: «таємний ритуал», «святий знак, об'єкт; талісман», «присяга», «таємниця», «божественна таємниця». Відтак, у тексті стикаємося з різновекторною дією: присяга перед Богом (людська дія) і зіслання Божої благодаті (Божа дія), крім того, варто пам'ятати, що благодать – це Христос, а тому текст свідчить про *взаємодію* між Богом і людиною. Отже, тут цінністю є взаємодія між агентами дії.

Латинський відповідник «mysterium» пов'язують із грецькою лексемою, а тому ця латинська лексема у Середньовіччі мала розгалужену мережу теологічних смислів: «есхатологічна таємниця», «символ, алегорія», «священна доктрина», «обряд», «євхаристія, літургія», «чудо». Така мережа смислів висвітлює речовий вияв Божої таємниці: обряд є символом, а тому цінність полягає в *богонатхненності* вчиненої дії. «Sacramentum» походить із юридичної лексики: спочатку це була «застава під присягою», згодом «військова присяга», а потім «зобов'язання» та «ініціація» і навіть «священна річ». У Середньовіччі цю лексему фіксують лише із теологічними смислами: «таємниця», «доктрина», «сповідання віри», «обряд», «релігійне свято», «літургія», «євхаристія». Так, у мережі смислів цієї лексеми цінністю теж стала *божественна природа*.

У Катехизмі вказано на *символічну дію Бога* щодо передачі людині благодаті. У перекладі В. О. Шевчука недоцільно вжито супутню лексему «ласка», яка тепер позначає «привітне ставлення», «вияв ніжності й любові», «послугу». Є. Й. Кумка вжив лексему «благодать», що пов'язано із біблійним постулатом: «благодать та правда з'явилися через Ісуса Христа» (Івана 1:17). З іншого боку, належить указати на симетрію «видимого–невидимого», що вказує на цінність *речовості*. Автор Катехизму наголосив на видимій стороні невидимого явища. Між середньо- та новоукраїнським текстами є відмінність у вживанні лексем «сакрамент» і «таїнство». У сучасному слововжитку втрачено цінність *Божественної таємниці*, а також немає ні *зв'язку з Богом*, ні жодної *дії Бога до людини чи людини до Бога*. А саме на такому тлумаченні наполягав Петро Могила, додаючи пояснення «**Тайна Панскаѧ**».

В англійській лексемі «mystery» розділяють дві площини вжитку – богословську і небогословську. Серед богословських смислів – «містична присутність», «релігійна істина», «обряд, зокрема християнський; євхаристія» і «об'єкт

пошанування на пам'ять про життя Ісуса Христа або святих». Смисл «містична присутність» занепадає з середини XVII ст., що можна трактувати як перехід до дуже раціонального мислення, де немає місця для непізнаного. На відміну від лексеми «mystery», де переважає цінність *обрядодії*, а також наявна цінність *божественності*, у лексемі «sacrament» початково закладено цінність *богонатхненності* вчиненої дії, а її смисли такі: «ритуали християнської церкви», «євхаристія, причастя», «священний знак», «присяга». Філіп Лодвіл ужив два слова, щоб бути і близьким до грецького тексту, і водночас відповідати вимогам мовлення епохи Просвітництва. Латинський текст Лаврентія Нормана до цього теж мотивував. Натомість Р. П. Попівчак використав лише одну лексему – «mystery», виокремлюючи *божественність* описуваних далі дій.

На прикладі Соборування бачимо, що націлене моделювання є характерною рисою релігійного перекладу, адже перекладачі взорувалися на оригінальний обряд, а не на поширену практику в певній мовокультурі. Звідси ще один висновок: терміносистеми теж ґрунтуються на цінностях, а терміни бувають культурозалежні в національному контексті. Найголовніше завдання перекладача полягає в тому, щоб зміщення чи заміщення культурних контекстів або культурного досвіду не впливало на авторський задум і настанови.

Оскільки критик перекладу працює з текстом і системою знань читача, то дискусію про репрезентацію знання можна перенести в площину культурної історії та запропонувати термін «культурна матриця», що передбачатиме для аналітика пошук словесної системи традиційного вираження сфери знань. Культурна матриця – це набуті переконання, ціннісне кодування і значеннєві мережі-мапи, вписані у вторинні тексти на основі певних літературних – і не тільки – першотворів. Звісно, що тут до текстотворення можна додати ще один вимір – текстосприйняття, який не суперечитиме визначенню «культурної матриці», що базується на системі цінностей. Культурна матриця лежить в основі формування читацького досвіду, закладеного в мовокультурі, де читачем є вся нація, а тому змінити її або неможливо, або можливо лише частково, і то впродовж довгого часу. Взаємоперекладність мов існує, але опірна матриця сприятиме чи заважатиме формуванню певних цінностей відповідно до певних традиційних метафор.

У *другому підрозділі* зосереджено увагу на тому, як постколоніальна теорія перекладу може виявити певні символи, ключові слова та критерії колоніальних текстів, наприклад, у філософському творі Григорія Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» та в його перекладах англійською (Дж. Л. Клайна й Т. Д. Закидальського) й українською (В. О. Шевчука) мовами.

Постколоніальний підхід значно розширює інтерпретацію оригіналу, а переклади свідчать про неспроможність передати колоніальність у цільовому тексті. Це допомагає усвідомити, що тексти як культурні артефакти потребуватимуть іншого погляду на еквівалентність, яка ґрунтується на неперекладності та багатовимірності. Таке розуміння еквівалентності ідеально підходить

для сучасного епістемічного сприйняття. Культурний підхід у перекладознавчому аналізі однозначно стверджує неперекладність усіх знаків першотвору, які є символічними кодами для характеристики історично-суспільних умов, світоглядних настанов, особливостей колективної пам'яті конкретної громади в конкретну епоху й навіть у конкретному просторі. Він ширше розкриває, чому цей твір написано в такий час, використовуючи такі засоби. Фактично, система методів філологічного аналізу художнього тексту, яку застосовували досі до вивчення творів давньої української літератури (насамперед тематично- і стилістичноцентричні параметри), відкриває ще одну грань, коли досвід іншої мовокультури дає змогу з'ясувати роль і значення формальних знаків у свідомому чи несвідомому формуванні вихідного тексту як завершеної інформаційної системи.

Третій підрозділ узагальнює етнографічний підхід до текстологічного аналізу перекладу, а для аналізу використано вступ до поеми «Іржавець» Тараса Шевченка та його переклади англійською мовою К.-Г. Андрусишина й В. Кірконела (1964) та Віри Річ (1994).

Історичний досвід та колективна пам'ять, що неодмінно наявні в тексті, є тою онтологічною причиною, яка з'ясовує природу відмінностей між вихідним і похідним текстами. Критикові доводиться бути перемовником, чи вважати перекладацькі стратегії умовно задовільними, чи констатувати відсутність відтворення окремих рис першотвору як ознаки успішного перекладу. Текст – це музей, де автентичність є інтерпретованою цінністю й заторкує віддалені суспільні категорії, які безпосередньо не мали би стосуватися тексту, – це власність, влада та чутливість. Такий підхід ідентифікує фундаментальні підказки для вибору перекладацької стратегії, а також – для читацької рецепції.

Первинний інструментарій для аналітичних операцій – це методи семантичного аналізу, що їх використовують для герменевтичних цілей, тематичних пошуків та етнографічних описів. З'являється можливість залучати для інтерпретації тексту не лише власний читацький досвід і лексикографічну практику, а й інтерпретувати проявлення внутрішніх і зовнішніх чинників, які формували текст оригіналу. Питання реконструкції важливе не тільки в діахронному аспекті, хоча контраст між давніми й сучасними читачами надає найбільше простору для критичної суб'єктивності, а й навіть у синхронному співіснуванні, де також доцільно говорити про реконструкцію авторського задуму та множинність інформації, яку можна почерпнути з аналізованого тексту. Таке бачення підтверджує думку, що неможливо відтворити всі риси вихідного тексту, однак постанова конкретних цілей для функціонування перекладу в мовокультурі-реципієнті уможливлює задовільне відтворення або на рівні тексту, або на рівні паратексту.

ВИСНОВКИ

На рівні із рецензуванням та редагуванням перекладів перекладознавчий аналіз є самостійною перекладознавчою дисципліною, яку зараховуємо до критики перекладу. Проведене дослідження дає змогу зробити висновки, наскільки складний, багатогранний і багатовимірний є перекладознавчий аналіз. З одного боку, зростає кількість аналітичних методів розгляду текстів, з іншого, – значна їхня частина не є стабільною, кількість критеріїв та операційні межі можуть змінюватися, а це дає простір для подальшого розвитку та вдосконалення. Сучасна модель оцінки якості перекладу за своєю суттю є паралаксна, оскільки різні методи розкривають нові грані художності та історичного буття тексту.

В історичній перспективі стає очевидним, як перекладознавчий аналіз змінював бачення свого об’єкта, збільшував аналітичний інструментарій, а попри це, набір перекладацьких питань лишався незмінним, до якого критики і теоретики поверталися знову й знову. У найранішому періоді книжники зосереджувалися на успіху в передачі інформації. Домінувала віра, що Боже Слово можна передати тільки заміною ідентичних мовних компонентів. Натомість слово у світських творах мало іншу якість, а тому перекладати його належало інакше – творчо. Після Ренесансу загострилася увага до ідеалів краси, яка охоплювала вже рівень тексту й проблеми читацької рецепції. Перекладачі почали ставити питання, чи варто перекладати те, що не відповідало суспільно-естетичним умовам. Епоха романтизму долучила до цих дискусій тематику мовної ідентичності: менталітет нації відображено в мові, а читач живе – відчуває, сприймає, розуміє – згідно з мовними нормами й саме через них. Так почалося змагання з концепціями неперекладності в теоретичній площині.

XX сторіччя – це час становлення перекладознавства, на яке надзвичайно позитивно вплинув розвиток лінгвостилістики. Дослідження з текстології, семантики, прагматики, контрастивної лінгвістики додали чимало засобів для критики перекладів. На прикладі українського контексту очевидно, що перекладознавчий аналіз еволюціонував від методу філологічного зіставлення (за описом В. В. Коптілова 1971 р.) до мережі аналітичного інструментарію, який охоплює всі наявні аспекти творення, існування й рецепції перекладів. Розвій лінгвостилістики, семантики, контрастивної лінгвістики, кібернетики, етнолінгвістики, соціолінгвістики й культурної антропології стимулював теорію перекладу виразніше формувати предмети, об’єкти й знаряддя досліджень. Саме тому перекладознавчий аналіз художнього твору – це розгалужена системи методів філологічного аналізу тексту, які можуть бути основою для різних висновків, що не ставить під сумнів їхню достовірність.

На основі розуміння тексту як єдності одиниць концептуалізації та їхніх комунікативних функцій головним терміном стає «еквівалентність», яка позначає відповідність аналітичних одиниць між системами двох мовокультур. З погляду національної ідентичності в літературі, усвідомлюємо неможливість

досягнути «адекватності» в перекладі, тобто цілковитої інформаційної тотожності про всі культурні зв'язки з ідейним життям спільноти, які відображені в тексті. Окремо виникає питання щодо градації відповідності між текстами. Найзрозумілішою й найчіткішою є градація «добре–задовільно–погано (або відсутність)». Натомість використання градацій на різних мовних рівнях і для різних текстових рис допомагає сформувати достатньо повну оцінну характеристику конкретного тексту перекладу. У прикладному аспекті критик перекладу застосовуватиме такі методи аналізу, що не потребуватимуть зайвих часових затрат, проте загально схарактеризують якість перекладу й висвітлять помилки в інтерпретації тексту. Теперішні семантико-орієнтовані моделі оцінки якості перекладу не можна вважати орієнтованими суто на лінгвістичний аналіз чи на аналіз з погляду контрастивної стилістики, адже навіть вони залучають категорії літературної й мовної поетики, історичної реконструкції та культурної антропології тощо. Надалі еквівалентність справді не варто вважати такою, що позначає лише найближчі зв'язки між оригіналом та перекладом крізь призму перекладацьких норм, прив'язаних до конкретного періоду й ситуації.

Вибір методів перекладознавчого аналізу не лише дає змогу по-різному підходити до питання еквівалентності, а й формувати її дефініцію. Зокрема, еквівалентність можна визначити як градацію перебудови концепту на основі подібності лексем вихідної та похідної мов (категорійний аналіз), а можна конструювати градацію наближення до цільової мовокультури (культурні методи аналізу). Визначення задовільної відповідності між двома творами містить не лише такі базові категорії, як мовна точність, дотримання авторської стилістики й передача авторської настанови; потрібно також звертати увагу на дійсну й символічну ситуативність твору та його текстову й рецептивну функційність.

Епістемологія дає змогу осмислювати фундаментальні категорії перекладознавчого аналізу: вироблення системи критеріїв, залежно від поставленої мети, увага до історичних змін функційності компонентів художнього твору, залучення культурної перспективи для пояснення мовних і літературних рис тексту. До перекладознавчого аналізу формулюємо такі вимоги: 1) виразні критерії кореляції; 2) урахування культурних умов існування семантики; 3) постанова конкретних цілей семантичної секції чи текстового розгляду; 4) розуміння особливостей взаємин із читачем і відображення спільноти, яку репрезентує оригінал.

У цій роботі зібрано три групи моделей семантичного аналізу в площині перекладу – когнітивну, комунікативну й культурну.

Когнітивна група моделей перекладознавчого аналізу містить первинні методи обробки семантичної інформації:

1) категорійний аналіз, який спроможний замінити компонентний аналіз для когнітивних цілей, є досить розлогим і точним, повною мірою описує семантичну структуру лексеми, уможливлює визначення місця лексеми у розгалуженій лексичній мережі;

2) етимологічний аналіз, який дає змогу розкрити історію концептуалізації в конкретній лексемі та її прихований семантичний потенціал, що може розвинутися (або не розвинутися), однак, дає певний простір для семантичного маневрування перекладача;
3) концептно-дискурсний аналіз (у версії Ю. М. Бартмінського – С. Є. Нікітіної), який висвітлює систему зв'язків конкретної лексеми в тексті й у групі текстів (дискурсі), уможливлює підбір аналогічних контекстів для перевірки, чи послідовно перекладач витримав загальну ідею (мегаобраз) твору в множині контекстів;
4) когнітивно-семантичний аналіз (у версії Р. В. Ленекера), який ґрунтується на просторовому уявленні про семантику, і хоча йому бракує чіткості у формуванні критеріїв кореляції, він експлікує наявні в похідному тексті порушення й відхилення від оригіналу та пояснює природу таких девіацій;
5) аналіз прототипних сценаріїв, який виявляє головні риси лексем вихідної й похідної мов, за суттю наближаючись до опозиційного аналізу, причому враховує досвід мовця-концептуалізатора, а його вадами є обмежена кількість корелятивних ознак і ймовірнісна позірна та досвідна амбівалентність інтерпретації;
6) соціокультурний аналіз термінів на позначення емоцій, який спроможний залучити суспільний контекст та поведінку для аналізу номінації емоцій, пропонує чимало критеріїв, відкритих для подальшого глибшого тлумачення, для достовірного аналізу текстів, якщо доступний є достатній корпус контекстів, який допоможе подолати амбівалентність дефініцій та перехресне посилання в лексикографічних джерелах.

Комунікативна група моделей охоплює і первинні методи семантичного аналізу, і вторинні методи текстової інтерпретації. Серед методів первинної обробки інформації є такі:
1) аналіз прецедентних знаків, який розкриває зв'язки лексеми із часопросторовими рисами етнічного буття, враховуючи взаємини між загальними поняттями й номенами конкретних об'єктів, та акцентує ключові лексеми в тексті;
2) аналіз відповідностей (теорія релевантності), який допомагає з'ясувати функціонування тексту в когнітивному середовищі мовця, розкласти контекст на інформаційні джерела для визначення передбаченої інтерпретації мовця, звернути увагу на контекстну дію висловлення та зусилля на обробку інформації – і в такий спосіб розглядає комунікативну ефективність як основу для інтерпретаційної подібності першотвору та перекладу.

До методів вторинної обробки інформації зачислюємо:
1) бінарний аналіз мотиву, який дає змогу простежити дві паралельні системи буття – у творі й у дійсності, щоб витлумачити символічні цілі й наміри автора з погляду історичної ситуації (вони зазвичай є доступними для професійного знавця епохи, а не для середньостатистичного сучасного читача);
2) аналіз біблійних цитат, що висвітлює моделі поведінки із прецедентним текстом високого статусу, яким є Біблія, способи саморепрезентації в контексті

християнської цивілізації, зміни у сприйнятті тексту та наслідки його функціонування, які породжує залучення біблійного прототексту з іншої біблійної традиції (особливо якщо в мовокультурі співіснують різні біблійні традиції, наприклад, католицька і протестантська);

3) аналіз аргументації (у риторичному тексті), який зосереджується на епістемічному стані мовця, послідовності викладу аргументів та використання повторів і протиставлень, скеровує перекладача експлікувати окрему семантичну інформацію (цитати, алюзивні імена, символи) і визначати її текстову вагомість, виокремлюючи естетичність формальних структур (як-от прозиметрійних рис).

Культурна група містить методи, які у самій своїй суті є герменевтичні або тематично-орієнтовані. Вони спрямовані на опис міжкультурної комунікації, з огляду на цілість, а саме:

1) ціннісний аналіз, який, застосовуючи етимологічний та контекстний аналіз, зосереджується на виявленні та відтворенні стрижневих ідей світогляду (закодованих у тексті, зокрема через терміносистеми), ураховує систему зв'язків між національною мовокультурою та авторською настановою, звертається до читацького досвіду індивіда та громади для подальшого генерування відповідних текстів у цільовій культурі;

2) матричний аналіз, який об'єднує бачення тексту як продукту певних суспільно-духовних умов і як смислотворчі моделі для рецепції та репрезентації дійсності, розглядає засоби й способи типової номінації та метафоризації, уможливлює використання естетичних категорій, етичних моделей та ідеологічних настанов у міжкультурному зіставленні;

3) етнографічний аналіз, який базується на розгляді відтворення оригінальних історичних і символічних посилань, культурної сумісності, етнографічних імплікацій і непорозумінь.

Апробовано методи, які критики часом використовують у своїй практиці:

1) метод зворотного перекладу, який не є дуже вдалим засобом верифікації, бо хоча він і стимулює, щоб ставити конкретні питання щодо проблемних семантичних зв'язків, та все ж не обґрунтовує мотивацію вибору відповідника в похідному тексті;

2) соціолінгвістичний аналіз, який відкриває додаткове комунікативне навантаження в текстах, побудованих на поліглосії, де кожна мова позначає не тільки етнічну, територіальну й інтелектуальну громаду, а й засвідчує власну релігійну й елітарну належність;

3) постколоніальний аналіз тексту, який залучає до міжтекстового зіставлення такі категорії, як детериторіалізація, гібридність, усність, дефрагментація, а також уможливлює розгляд конкретного тексту в літературній історії нації як інструменту колонізації; водночас такий аналіз сприяє більшому розумінню оригіналу в ракурсі вихідної полісистеми та пояснює суспільноментальні причини неперекладності.

Дослідження не передбачало визначення коефіцієнта ефективності методів перекладознавчого аналізу, оскільки чимало чинників не піддаються математичному спектруванню. Спільний коефіцієнт для всіх методів також неможливо встановити через мінливість цілей аналітичного розгляду, а отже, з огляду на різноякісну природу одержаних результатів.

Перекладознавчий аналіз є важливий для одномовної інтерпретації текстів, адже він дає змогу простежити, **що** давня українська література успадкувала від інших літератур, **що** вона удосконалила, **як** нам розуміти та оцінювати її тепер, і **що** це дає для подальших перекладів найдавніших творів української літератури іншими мовами.

Давня українська література – головно релігійна, однак це аж ніяк не звужує шляхи її інтерпретації. Навпаки, перехід від теоцентричного до антропоцентричного світогляду акцентує те, як книжники й читачі пізнавали Бога через мову й текст та тлумачили цей текст крізь призму Божественного Розуму й Ідеалу. Найголовнішим канонічним текстом є Біблія, проте інтерпретація Біблії відбувається не згідно з канонічними перекладами, а отже, допускаються певні смислові відхилення та асоціації. Тому історики літератури, читачі та перекладачі мають звернути увагу на особливості біблійної традиції: перед ними постає вибір – або йти за логічним змістом оригіналу, який не завжди легко можна інтерпретувати без додаткових джерел, або відтворювати біблійний прототекст через наявні схвалені й прийняті переклади, що, навпаки, віддалятиме цільового читача від ідейної концепції оригіналу.

В українській літературній історії відбувалися зміни національного сприйняття Бога, яке віддзеркалює складна система моно- та полісемії для відображення ідей Божественності в українській мові. У суто семантичному плані відбувається чергування категорії конкретності й абстрактності, а в ширшому мовокультурному плані відбувається сплав і переплав національного світогляду, де християнство абсорбує дохристиянський досвід.

Твори давньої української літератури не можна вважати одноманітною цілістю, навпаки, це дуже розлога система, що містить чимало груп текстів, зібраних за ознаками історичних і літературних періодів, стилю, функціонування. Різні літературно-культурні контексти й періоди встановлюють відмінні умовності й норми для правильного перекладу.

Однакові твори, які трапляються в різнофункційних текстах, потрібно розглядати як такі, що містять множинну поетику. Борисоглібський цикл має ознаки історичного та літургійного текстів, а тому потрібно звертати увагу і на історичну терміносистему, і на ритмомелодійні властивості тексту, незалежно від того, чи переклад використовують лише як історичний документ, чи лише як форму молитовного прославлення. Визначення поетикальної множинності є найважчою частиною розгляду давніх текстів.

Історичні твори описують не лише дійсність, а й символічний побут і цивілізаційні уявлення, через які книжники намагалися змінювати суспільний порядок та шукали ідентичність для власної нації. Літописні тексти намагаються прописати новий світогляд, який ґрунтується на ключових поняттях тогочасної цивілізації, зокрема це – формування мислення, яке концентрується на державній владі. Полемічні твори майже цілком побудовані на принципах мовної гри – застосуванні стилістичних способів, частому цитуванні Біблії та інших релігійних текстів високого статусу, ужитку різних мов тощо. Такі знаки закодували додатковий зміст, який часто можна інтерпретувати двозначно.

Релігійні тексти були не лише частиною писемної культури, а й складником суспільної та індивідуальної свідомості. Суспільний вимір релігійних текстів додає особливого значення для тлумачення функційності формальних засобів, ужитих у цих текстах. Розмежування біблійних, богословських і літургійних рис впливає на правильне тлумачення як окремих фрагментів, так і цілого твору. Найвиразніше таку взаємопов'язаність бачимо в катехизмах, що ставить перекладача перед діапазоном інтерпретацій, який не обмежується християнськими текстами, однак подекуди потребує брати до уваги фольклорну традицію та суспільно-політичне життя. Наприклад, не варто відкидати екуменічні погляди, які значно глибше закорінені в традиційній православній практиці, а отже, у типових православних текстах, що може початково припускати перекладач.

Давня українська література через її взаємозв'язки з іншими культурними центрами Сходу й Заходу потребує уважнішого ставлення до усвідомлення та інтерпретації рис художності, які не завжди належно оцінюємо. Перекладознавчий аналіз даз змогу звернути увагу на можливе подальше змінене визначення головних рис літературності, естетичності й інтенціональності, що формують художність давнього українського письменства.

Найвагомішою властивістю стилю вважають творення естетичного сприйняття, проте, ще одна не менш вагома його властивість – це спосіб пізнання дійсності, культурного побуту й водночас творення її. У «Повісті врем'яних літ» біблійні цитати не тільки засвідчують належність автора й читача до християнської цивілізації, а й творять нову парадигму світобачення, де змінюються місце й роль людини, народу й держави. Засобами священної історії давньоукраїнські книжники досягали абсолютно політичних цілей – умонтувати українське життя в контекст загальноєвропейської цивілізації, що означало не тільки додаткові інтерпретації тексту, а й супутні перетворення в подальшій поведінці для зміни власного життя й буття. Переклад біблійних цитат в учительних Євангеліях витворював нове філософське мовлення й мислення, яке, завдяки чеському та польському досвіду, всотувало західноєвропейський світоглядний поступ і поглиблювало можливості подальшого духовного поступу українців. Рясність релігійних цитат у творчості Мелетія Смотрицького є не лише свідченням активного культурного будівництва, а й, насамперед, дієвим чинником для

етнічного самозбереження української людності в багатокультурній державі. Питання мови як влади та влади мови висвітлювалися через посилання на авторитетні християнські джерела, і в такий спосіб утверджувалася потреба власної розвиненої національної мови, що зможе забезпечити спілкування громадянина і з Богом, і з державою.

Недослідженість внутрішньомовного перекладу характерна і для зарубіжної філології, і для української. Існує пряма залежність між цивілізаційними запитами на дослідження та наявним матеріалом, який відіграє головну, але не вирішальну роль. Водночас внутрішньомовний переклад є окремою частковою теорією перекладу, і його базові терміни потрібно формулювати в кожному окремому випадку залежно від обраних методології аналізу та цілі пошуку, а найзагальніші принципи теорії перекладу не залежать від матеріалу. Студії над внутрішньомовним перекладом в українському контексті залежать від потреби переосмислення літератури в суспільно-політичних умовах, але не залежать від часового чинника. При чому цей вид перекладу стосується всіх параметрів тексту.

Релігійний переклад – це самостійна галузь перекладознавства, чия транс-жанрова орієнтація об'єднує за єдиною тематикою різножанрові твори (священні тексти, церковні твори, богословські праці) з уже сформованих видів перекладу, як-от художній, науковий і публіцистичний. Чимало понять і принципів зовсім не відрізнятимуться від понять і принципів, прийнятих у загальній теорії перекладу й інших тематичних типах перекладу: перекладність, культурні цінності в тексті, особливості відтворення історичного контексту й інтерпретації, лексико-граматичні проблеми комунікації тощо. Натомість поняття «еквівалентність» підлягає зміні, адже потрібно більше зважати на комунікативні цілі перекладача та культурну аксіологію мови-реципієнта.

Дослідження підтвердило головну гіпотезу, що перекладознавчий аналіз – це система методів філологічного аналізу тексту, яка перебуває у взаємозв'язку між практикою та теорією. Практичні спостереження над умовами, цілями й функціями конкретного тексту сформували теоретичне підґрунтя, яке можна екстраполювати на подальшу практику серед критиків і дидактиків перекладу та самих перекладачів. Залучення лінгвістичних теорій сприяє глибшому критичному аналізу історико-суспільних засад національного буття, закодованих у мові та тексті. Водночас різні аналітичні моделі деталізуватимуть нові відмінні грані інтерпретаційного потенціалу твору, а тому й розбіжні аналітичні висновки, що ставлять під сумнів достовірний результат кожної окремої моделі. Аналіз часовіддалених творів продемонстрував, що смислотворча функційність мовних засобів у художньому перекладі змінюється в часовій і просторовій динаміці. Такі висновки можна надалі розвивати в галузі перекладацької типології, щоб з'ясувати особливості рецепції української – давньої та нової – літератури в різних національних перекладних традиціях.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографія

1. Шмігер Т. Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 510 с.

Рецензії: *Материнська О. В.* Історія та сьогодення перекладознавчого аналізу // Іноземна філологія. Львів, 2018. Вип. 131. С. 174–176; *Сухарєва С.* Сучасні переклади давньої української літератури: проекції та перспективи // Волинь філологічна: текст і контекст. Луцьк, 2018. Вип. 25. С. 272–275; *Новик О. П.* Переклад як осучаснення давньої літератури // Наук. зап. Серія: Філол. науки / Бердянськ. держ. пед. ун-т. Мелітополь, 2018. Вип. 17. С. 215–216; *Засєкін С.* [Рецензія] // East European Journal of Psycholinguistics. 2018. Vol. 5, no. 2. P. 121–123; *Содомора А.* Давня українська література: стежками перекладу // Дзвін. 2019. № 2. С. 217-218; *Літвіняк О. В.* [Рецензія] // Закарпатські філологічні студії. Ужгород, 2019. Вип. 7, т. 2. С. 181–182.

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Shmiher T. The Cognitive Foundations of Translation Studies Analysis: Translating the Concept of Grace from the Sermon on Law and Grace of Hilarion of Kyiv // Іноземна філологія. Львів, 2011. Вип. 123. С. 185–212.
3. Шмігер Т. В. Перші спроби рецепції давньої української літератури в англомовному світі // Мовні і концептуальні картини світу. Київ, 2013. Вип. 43, ч. 4. С. 298–304.
4. Шмігер Т. В. Застосування теорії релевантності в критиці перекладу: «Києво-Печерський патерик» англійською мовою // Іноземна філологія. Львів, 2013. Вип. 125. С. 100–109.
5. Шмігер Т. Перекладознавчі рецензії Григорія Кочура // Іноземна філологія. Львів, 2014. Вип. 127, ч. 2. С. 94–97.
6. Шмігер Т. Кондакарна поетика житійної літератури як проблема перекладу // Іноземна філологія. Львів, 2015. Вип. 128. С. 68–81.
7. Шмігер Т. Релігійний переклад як галузь перекладознавства // Іноземна філологія. Львів, 2016. Вип. 129. С. 153–160.
8. Шмігер Т. Риторичні категорії тексту в перекладі полемічної літератури: «Тренос» Мелетія Смотрицького в перекладах українською та англійською мовами // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київ. нац. лінгвіст. ун-ту. Сер. Філологія. Педагогіка. Психологія. Київ, 2017. Вип. 34. С. 153–160.
9. Шмігер Т. Погляди на переклад в українському цивілізаційному просторі XVI ст. // Іноземна філологія. Львів, 2017. Вип. 130. С. 90–97.
10. Шмігер Т. В. Культурна матриця: ключ до розуміння тексту чи моделювання читачевої рецепції у перекладі // Науковий вісник Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Сер. Філол. науки (мовознавство). Дрогобич, 2017. № 8, т. 2. С. 143–147.

11. Шмігер Т. В. Алегоричність Христа як об’єкт перекладу крізь призму Катехизму св. Петра Могили // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер. Перекладознавство та міжкультурна комунікація. Херсон, 2017. Вип. 4. С. 161–165.
12. Шмігер Т. Емоції як суспільна практика та їх переклад // Південний архів. Херсон, 2018. Вип. 72, т. 2. С. 120–123.
13. Шмігер Т. Погляди на переклад в українському контексті X–XV сторіч // Вісник Львівського університету. Сер. філол. Львів, 2018. Вип. 68. С. 147–154. http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2108.68.8920
14. Шмігер Т. В. Теоретичні погляди на переклад у передмовах до українських книг XVII сторіччя // Закарпатські філологічні студії. Ужгород, 2018. Вип. 4, т. 1. С. 78–83.
15. Шмігер Т. В. Естетика побуту як проблема перекладу (на матеріалі літописної повісті про хрещення кн. Ольги) // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. Філол. науки. Житомир, 2018. Вип. 2 (88). С. 45–49.
16. Шмігер Т. В. Перекладознавчий аналіз у системі критики перекладу на початку XXI ст. // Закарпатські філологічні студії. Ужгород, 2018. Вип. 5, т. 2. С. 86–89.
17. Шмігер Т. Критичні погляди на переклад та українська культура XVIII–XIX ст. // Іноземна філологія. Львів, 2018. Вип. 131. С. 81–91.
18. Шмігер Т. В. Переклад лексем на позначення емоцій крізь призму прототипного аналізу // Львівський філологічний часопис. Львів, 2018. № 4. С. 148–152.
19. Шмігер Т. В. Особливості перекладу давньої української літератури // Закарпатські філологічні студії. Ужгород, 2019. Вип. 7, т. 2. С. 99–103.
20. Shmiher T. The historical and epistemic perspectives of translation quality assessment in Ukraine // Вісник Львівського університету. Сер. філол. Львів, 2019. Вип. 70. С. 409–419. http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9913

Наукові публікації у виданнях України,
які входять до міжнародних наукометричних баз

21. Шмігер Т. Погляди Роналда Ленекера на когнітивну семантику як модель перекладознавчого аналізу («Слово некоего калугера о чьтьи книг» в сучасних українсько- та англомовних перекладах) // East European Journal of Psycholinguistics. 2016. Vol. 3, no. 1. P. 102–117. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.60197

Публікації в наукових виданнях іноземних держав

22. Shmiher T. Is textual analysis possible in the postcolonial theory of translation? // Studia Translatorica. Wrocław; Dresden, 2013. Vol. 4: Kompetenzen des Translators: Theorie Praxis Didaktik. P. 249–259.
23. Шмигер Т. В. Григорий Кочур – автор переводоведческой рецензии // Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода. Нижний Новгород, 2014. Вып. 4. С. 213–217.

24. Shmiher T. Translation Quality Assessment at the Crossroads of Ethnolinguistics and Ethnography: Taras Shevchenko's *Irzhavets* in English Translations // Vertimo studijos. Vilnius, 2014. No. 7. P. 82–95.
25. Šmiger T. Designing a History of Translation Studies: A Case Study for Ukraine // Europa Orientalis. Salerno, 2015. Vol. 33: Translation Theories in the Slavic countries. P. 67–82.
26. Shmiher T. Correlation of a Text and Discourse within the Framework of Translation Studies Analysis: A Case Study of *Благодать / Grace* in 'Sermon on Law and Grace' by Hilarion of Kyiv // Kľúčové kompetencie pre celoživotné vzdelávanie. Prešov, 2015. R. 4. S. 131–149.
27. Шмігер Т. Стильові питання перекладу «Треносу» Мелетія Смотрицького: відтворення прозиметрії та багатомовности // Radomskie Studia Filologiczne. Radom, 2017. № 1 (5). С. 39–48.
28. Shmiher T. Stories behind Words of Emotions: Ways to Assess the 1076 Kyivan Literary Monument in Contemporary Ukrainian and English Translations // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio N: Educatio nova. Lublin, 2018. Vol. 3. P. 175–194.

Додаткові публікації

29. Шмігер Т. (Не)можливість перекладу // Україна модерна. 2010. № 5 (16): Перекладаючи культуру / Переклад культури. С. 20–23.
30. Шмігер Т. Давня українська література в англомовних перекладах: Історико-бібліографічний огляд // Записки НТШ. Львів, 2012. Т. 263: Праці Філологічної секції. С. 703–713.
31. Shmiher T. Taras Shevchenko's *Irzhavets* in English Translations: Collective Memory and Cultural Values in the Text // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: зб. наук. праць / за заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. Київ: Аграр Медіа Груп, 2014. С. 405–412.
32. Шмігер Т. Внутрішньомовний переклад у контексті перекладознавства на початку XXI сторіччя // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: зб. наук. праць / за заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка. Київ: Аграр Медіа Груп, 2015. С. 334–340.
33. Шмігер Т. Давня українська література в перекладах сучасною українською мовою: історично-бібліографічний огляд // Записки НТШ. Львів, 2016. Т. 269: Праці Філологічної секції. С. 552–575.
34. Шмігер Т. Внесок Григорія Майфета в українське перекладознавство // Майфет Г. Вибрані розвідки з перекладознавства / НТШ, Коміс. всесвіт. л-ри ім. М. Лукаша; упорядкув., вступ. ст. і прим. Т. В. Шмігера. Львів, 2017. С. 7–18.
35. Шмігер Т. Семантика мотиву крізь переклад: родина й держава в літописній повісті про хрещення княгині Ольги // Docendo discimus: ювілей. зб. на пошану Сулима Володимировича Трохимовича: зб. наук. праць / упоряд. Б. Максимчук, А. Паславська, Т. Пиц. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 351–358.

36. Шмігер Т. Джерела перекладознавчої концепції Пантелеймона Куліша // Слово і час. 2019. № 9. С. 3–10.

Тези наукових доповідей

37. Shmiher T. Correlation of a text and discourse in the framework of Translation Studies Analysis: A case study of *blahodat'/ grace* in 'Sermon on Law and Grace' by Hilarion of Kyiv // HDLS–9 Linguistic Conference (Albuquerque, New Mexico, November 4–6, 2010) / University of New Mexico. High Desert Linguistic Society. Albuquerque, NM, 2010. P. 109–110.
38. Шмігер Т. Постпозитивістичні основи аналізу тексту: погляд критика перекладу // Działania na tekście: [program i tezy konferencji] (Lublin, 3–5 września 2014 r.) / Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; Uniwersytet Wrocławski. Lublin, 2014. S. 23–24.
39. Шмигер Т. Критика перевода как отрасль переводоведения в начале XXI века // Язык: традиции и инновации: Материалы Междунар. юбилейной науч. конф. (Минск, 27–28 сент. 2013 г.) / М-во образования Республики Беларусь. Минск. гос. лингвист. ун-т. Минск, 2014. С. 154–155.
40. Шмігер Т. Внутрішньомовний переклад як об'єкт перекладознавства початку XXI сторіччя // Тези звітної наук. конф. професорсько-викладацького складу ф-ту іноз. мов ЛНУ імені Івана Франка за 2014 р. (26–27 лют. 2015 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 87–88.
41. Shmiher T. Narration in a chronicle as an object of translation // Тези звітної наук. конф. проф.-викл. складу ф-ту іноз. мов ЛНУ імені Івана Франка за 2016 р. (7–8 лют. 2017 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 122–123.
42. Shmiher T. St. Petro Mohyla's Catechism in Translation: A Terminological System via the Prism of Axiological Modelling and Cultural Matrix // Languages Cultures Worldviews: Translational and Comparative Perspectives (November 16–18, 2017) / Maria Curie-Sklodowska University. [Lublin]: UMCS, 2017. P. 16.

АНОТАЦІЯ

Шмігер Т. В. Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література, 10.02.16 – перекладознавство. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2019.

У дисертації досліджено становлення, розвиток і багатовимірність перекладознавчого аналізу. У світлі сучасних наукових парадигм обґрунтовано сутність перекладознавчого аналізу на матеріалі творів давнього українського письменства в зіставленні з їхніми перекладами сучасними українською та англійською мовами. Осмислено історію аналізу від зародкових ідей у часи

античності та його зв'язок з критикою перекладу на початку XXI ст. Особливу увагу звернено на внутрішньомовний та релігійний види перекладу як окремі часткові теорії. Проаналізовано застосування аналітичного інструментарію новітніх мово-, літературо-, культуро- й суспільствознавчих теорій та розроблено способи аналізу перекладених творів. Висвітлено потенціал інтерпретацій української літератури крізь призму перекладу та міжкультурної комунікації за допомогою засобів, які випрацювали когнітивна та комунікативна лінгвістика, аксіологія й етнографія, постколоніальні студії та риторика, наратологія й інтерпретація тексту.

Ключові слова: перекладознавчий аналіз, історія перекладознавства, теорія перекладу, критика перекладу, когнітивізм, комунікативна лінгвістика, теорія літератури, культурологія, художній текст.

АННОТАЦИЯ

Шмигер Т. В. Переводоведческий анализ – теоретические и прикладные аспекты: древняя украинская литература на современных украинском и английском языках. – Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература, 10.02.16 – переводоведение. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2019.

В диссертации исследованы становление, развитие и многомерность переводоведческого анализа. В свете современных научных парадигм обоснована сущность переводоведческого анализа на материале произведений древней украинской литературы в сопоставлении с их переводами на современные украинский и английский языки. Осмыслена история анализа от первичных идей во времена античности и его связь с критикой перевода в начале XXI века. Особенное внимание уделено внутриязыковому и религиозному видам перевода как отдельным частным теориям. Проанализировано применение аналитического инструментария новейших языко-, литературо-, культуро- и обществоведческих теорий, а также разработаны способы анализа переведенных произведений. Выявлен потенциал интерпретаций украинской литературы сквозь призму перевода и межкультурной коммуникации с помощью средств, выработанных когнитивной и коммуникативной лингвистикой, аксиологией и этнографией, постколониальными студиями и риторикой, нарратологией и интерпретацией текста.

Ключевые слова: переводоведческий анализ, история переводоведения, теория перевода, критика перевода, когнитивизм, коммуникативная лингвистика, теория литературы, культурология, художественный текст.

SUMMARY

Shmiher T. V. Translation quality assessment, its theoretical and applied aspects: Early Ukrainian literature as translated into Contemporary Ukrainian and English. – Monograph**.**

A dissertation for the Scholarly Degree of Doctor of Philology, Speciality 10.01.01 – Ukrainian Literature, 10.02.16 – Translation Studies. – The Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2019.

Translation quality assessment has evolved from the primary observations of a good translation to the present expanded range of epistemic methods. It is the right time to establish what its objectives, principles, links with other divisions of translation research are as well as which of its methods can be used in practice for what purpose.

The dissertation consists of the Introduction, four Chapters, General Conclusions and a List of References. **Chapter 1** attempts to provide an insightful outline of the history and current state of translation theory, criticism and analysis by tracing the formation of ideas about translation and its analysis in Ukraine; considering the state of translation criticism in the early 21st century; analyzing the major existing views on the contrasting procedures of the original and the translation; and developing the definition of the term *translation quality assessment*. The epistemic background of contemporary translation studies lies in the domains of postpositivism and constructivism. An overview of the fundamentals of analysis underlines the importance of the availability of multiple translations, but it also suggests multiple approaches to analyzing translations. The relativism of examination gets more flexible and dynamic, i.e. dependent on the existential conditions of a literary piece, and the analytical needs of a semantic section and the very commissioner. The use of literary sources in the study required a short history of translating Early Ukrainian literature into modern Ukrainian (the 19th to early 21st centuries) and English (the 18th to early 21st centuries). The related theoretical issues of this research are the elucidation of the features of intralingual translation and the explanation of the status of religious translation as a separate branch of translation studies.

Chapter 2 is dedicated to introducing the ideas of cognitive linguistics into the analysis of originals and translations through the prism of the historical and cultural potential of interpretation. The stress is on such dimensions of semantic and textual analysis as subjectivity, semantic unity and analyzability, intentionality, the gestalt structure of conscious experience, as well as boundary conditions and situatedness. The study of the lexeme *grace* shows changes that result from transformationss in historical periods and geographic areas. It contrasts semantic features in Greek *χάρις*, Old Ukrainian ***благодѣть*** and English *grace* by applying conceptual, etymological and discourse analyses. The theory of cognitive semantics by Ronald Langacker can also serve as a semantic and textual model for translation quality assessment. Prototype analysis and sociocultural tools are successful for assessing the translation of

emotion terms, as they expand the lexicographic interpretation of emotion terms by involving the reader's psychological experience.

Chapter 3 is concerned with the communicative categories, which operate in the architectonics of the original. The receptive aesthetics of Early Ukrainian literature are enriched by studying textual functionality, communicative effectiveness, aesthetic excellence, informativeness and ethnicity. The appropriate rendering of lexical structures shapes the narrative projections of a text, but it affects the interpretation of the whole text differently. The semantics of a motive as a unit of narration can be traced only in the speech line, identifying its links to actions and events, time and space, theme and aesthetics, though it is also advisable to pay attention to the implementation of semantic oppositions. A focus on the situational and cultural context stimulates the search for the interpretation of parts, and it defines a broad understanding of life and its aesthetics. Other linguostylistic and rhetorical phenomena (kontakion poetics, prosimetrum, the system of contrapositions, oppositions and antitheses) help consider communicative aims in Ukrainian literary tradition.

Chapter 4 provides insights into the interpretative potential of the text as a unity by exploring heterogeneous writings: catechism, philosophical dialogue and historical poetry. Studying texts in the context of other works allows us to highlight such categories as value, identity, intertextuality, sacredness and experientiality. St. Petro Mohyla's Catechism (1640) is a crucial text for the study of religious translation, especially when the focus is on a term system articulated via the prism of axiological modelling and the cultural matrix. A separate subchapter aims to discover the textual values for translation quality assessment though the prism of the postcolonial theory of translation which share some colonial textual symbols, key words and criteria, rising before the colonial milieu was established. Similarly, methods of studying cultural environment and behaviour can be borrowed from ethnography for identifying and assessing cultural values in an original and a translation.

Assessment is a system of language-, literature- and text-oriented analytical tools, located between theoretical contemplation and routine practice. The analysis of time-distant writings has clearly shown how the semantic function of lingual means in literary translation varies in temporal and spatial dynamics. These conclusions can be further developed in the domain of translation typology in order to find out the specific features of the reception of Ukrainian literature in various national translation traditions.

Keywords: translation quality assessment, history of translation studies, translation theory, translation criticism, cognitivism, communicative linguistics, literary studies, culture studies, artistic text.